

Първа глава

ВЪЗПРОИЗВОДСТВО НА НАСЕЛЕНИЕТО.

Социологическата перспектива

Социологията и демографията са две сродни науки, които заедно могат да изследват цялостния процес при възпроизводството на населението в дадено общество. Техните подходи се допълват, по-точно – надстрояват се. Поне би трябвало.

От една страна, социологическият анализ и подход се надстрояват над количествените и структурните описания на динамиката на населението, които демографията и демографската статистика дават. От друга страна, демографският анализ и подход се надстрояват над социологическата методология за модела на обществото като динамична система и за структурно-функционалното място на възпроизводството на населението в нея.¹

Става дума за възпроизводство на населението в няколко основни структурни и функционални ракурса:

- (1) като основна обществена потребност – в системата на обществото като цяло, на неговата икономика и държавата като единен организъм;
- (2) като обществено регламентирана и организирана дейност и отношения в бита и семействата на хората;
- (3) като съответни институции и специални професии, които регламентират или подпомагат доброто родителство, майчинството и бащинството, младите семейства, устойчивостта на брака и семейството, пълноценното израстване на децата, тяхната социализация и интегриране в икономиката и публичния живот;
- (4) като съвместяване ролите на човека вътре и извън семейството – ролите на партньор и родител, дете и наследник, но наред с това и работещ, професионалист с кариера, публична личност, политическа активност, светска изява;

¹ Има се предвид така нар. основна сфера „Възпроизводство на населението” като една от 5-те основни обществени потребности и съответните дейностни сфери в макро-модела на обществото като система (1965 г., България). Виж Мирчев, Михаил. Текстове 2, 2007, с. 289-319, 367-368; Михайлов, Стоян. Социологическа система... С., 2010.

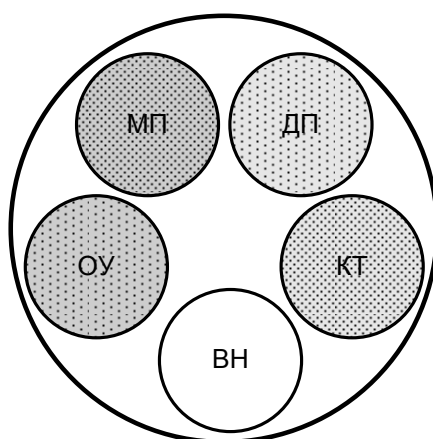
(5) като отношения между поколенията – вътре в семейството и родовите общности, в съответните социални слоеве и трудово-професионални общности, в публичния живот и политиката; съответните отношения на приемственост и обновяване, или на криза и скъсване на социалната връзка, загуба на междупокленческа солидарност до степен на ейджизъм.

Социологията анализира демографската ситуация, раждаемостта и заместването на поколенията, възпроизводството на населението в *общосистемен* ракурс – в проекциите на системата на обществото като цяло, в обществения организъм. Социологията е нужна

на демографията, доколкото ѝ дава системната координата на демографските процеси – входът от другите структурни елементи на обществената система към сферата на семейството и раждаемостта (при отрастването на младите поколения, подготовката им и после интегрирането им в активен обществен живот), и обратно

– от бита и семейството, от сферата на възпроизводство на населението към икономиката и духовната сфера, към общественото управление и политиката, към външния свят, другите народи и култури.

Основни сфери на обществото като система

Автор: Михаил Мирчев, 2009 – по макро-модела "Социологическа структура на обществото като система", България, 1965 г.

МП – материално производство: на материални блага и вещи, технически средства и инфраструктури; търговия, реклама и маркетинг; стопански институции; пари, финанси, кредити;
 ОУ – обществено управление: съгласуване дейността и поддържане на обществения ред, власт и политика, институции и законодателство, администрации и обществена документация;
 ДП – духовно производство: наука и знание, анализи и прогнози; идеи и идеология, религия и вяра, морал и ценности; изкуство, естетична и интонационна среда;
 КТ – комуникации и транспорт: комуникационни мрежи, достъп до и размяна на информация; обществени медии; превозване и доставка на вещи; транспорт и движение на хора;
 ВН – възпроизводство на населението: бит и домакинства; комунална среда; здравеопазване и екология; образование и възпитание; физкултура и спорт, отдих и забавления.

Демографският подход

Демографията се концентрира в *структурите* на населението и *динамиката* на тяхното възпроизводство.² Тук са важни преди всичко *количествените* мерки, движението на големите числа.

Важно е метрирането в система от прости индикатори, които методически надеждно да бъдат измервани многократно – отиващи далеч назад в десетилетията и повече от век, но и отиващи напред в средно- и дълго-срочните прогнози. Тези индикатори са нужни за да може надеждно да се съпоставят не само исторически епохи и

² Тук е важно да се разграничат няколко различни статистически обхвата на съвкупността на населението, които се използват от демографската статистика: *постоянно* население – *наличното* към момента на преброяването или отчитането население, плюс *временно отсъстващото* (до 6 м. в друг район на страната или до 12 м. извън страната); *налично* население – в момента на преброяването или отчитането живее в селището, общината, региона, страната, без временно отсъстващите (до 12 м.); *юридическо* население – записаното в гражданските регистри (по постоянен или настоящ адрес, както и регистрираното в националната система ЕСГРАОН).

различни видове общества, но и текущо да се сравняват народите и държавите, трудовият и човешкият им потенциал – както в регионален, така и в световен обхват.

Става дума за система от прости и метрирани количествени индикатори, чрез които надеждно да се измерват иначе извънредно многомерни и комплексни „качествени“ процеси при възпроизводството на населението в една страна или в дадена цивилизационна зона. Важни са дългите динамични статистически редове, с надеждна сравнимост на данните от еднотипни и многократно повтаряни измервания по всеки един от основните и допълнителните демографски индикатори и индекси, чрез които се описва структурата на населението като цяло и динамиката на неговото възпроизводство.

Демографията има изключителната сила относително точно да прави количествени прогнози за много дълъг период напред във времето – средносрочно до 20-30 години, дългосрочно до 50-60 години, което значи 2-3 поколения напред. Ако системата на обществото е достатъчно устойчива и ясно рамкирана, то е коректно да се правят и прогнози в още по-далечна перспектива.

Тази прогностичност на демографията е от извънредна важност за останалите обществени науки, както и за политиката и властта, бизнеса и инвестициите. Доколкото, при яснота колко и какво ще бъде населението, политиката и властта имат нужните им конкретни параметри на предстоящите трудови и граждански ресурси, на очакваната пропорция между трудово-производително и потребяващо-потребителско или паразитиращо население, между интегрираното към държавата и сепаратистки настроеното население. Доколкото, при яснота колко и какво ще бъде населението, институционалните системи на образованието и здравеопазването, на пенсионното осигуряване и социалното подпомагане могат да бъдат стратегически ориентирани и поставени на място, а не встрани от дългосрочните обществени процеси, може навреме и адекватно да им се променя формулата на набиране и изразходване на средства. Доколкото, при яснота колко и какво ще бъде населението, бизнесът има базова ориентация за количеството и качеството на трудовия ресурс, за потенциалната му производителност, както и обратно – относно параметрите на социалните инвестиции, които се очакват от бизнеса, за да се укрепва семейната и общностната, културната и инфраструктурната среда като важен „не-икономически“ фактор за развитие и печалба.

Очевидно става дума за многоетажни йерархии и преплетени мрежи от институции, които действат много инерционно. И поради това промените в тях имат огромна социална и обществена цена, стават бавно, не се поддават лесно на изкуствено ускоряване. Когато държавата задвижи активна и моделираща демографска политика, цялостният и видим ефект идва едва след 10-20 години, а цялостно завъртане на процеса в желаната посока е възможно едва след 20-30 години. Затова при моделирането и при реформирането им е нужна надеждна перспективна координата.

Неслучайно демографията е наричана „политическа аритметика“ (political arithmetic).³ Основанието е, че служи за база, когато държавата определя комунални такси и данъчни ставки, прогнозиране на работна сила и набори за армията, изготвяне на избирателни списъци като се отчита профилът на избирателите, когато

³ По-точно демографската статистика от времето на Уилям Пети и Дейвид Рикардо.

държавата и местните власти имат нужда от точни прогнози относно нуждите от храна и вода, енергия и комуникации, пътна и друга инфраструктура, здравни и образователни услуги, културни институции, социални услуги.

Демографските прогнози за предстоящите брой и структури на населението дават и трябва да дават ясна координата. Но тези прогнози биха били абстрактно математическо упражнение, ако са извън контекста на моделирането на обществото и държавата като цяло – също в перспективата на десетилетия напред. Става дума за моделиране в няколко основни плоскости: (1) структурата и ефективността на икономиката; (2) системата на разпределение и преразпределение на богатата; (3) социалната стратификация и степента на нейната хомогенност или поляризация; (4) както и натрупването или не на гражданска маса от икономически негодно и социално изключвано население, от гето-общности; (5) става дума и за отвореността или затвореността на обществото и държавата; (6) разбира се и за количеството и състава на емигриращите навън и насрещните имигриращи в страната потоци.

Всичко това, разбира се, предполага и следва да се прави чрез *комплексен и системен подход*. Социологията тук е в своя специфичен научен предмет. И в този смисъл демографските прогнози могат да отчитат реалния обществен контекст именно въз основа на социологическите макро-модели и съответните прогнози за трансформирането и моделирането на бъдещото общество и държава.

Социологическият подход

Подпомагайки демографията и демографските прогнози, социологията би следвало да се концентрира върху *дейността функционалност* на структурите на населението – населението в действие. Тук е важно не колко и какво е като потенциал населението. По-важно е как то живее и работи, доколко и как се интегрира или дезинтегрира от обществения ред, как се променя социалната стратификация и се подрежда така нар. „система от неравенства” в обществото. В края на краищата става дума за структурата и потенциалите на населението – дали са фактор за стабилност и сплотено развитие на даденото общество или обратно, за нестабилност и процес на разпадане, което неминуемо води до масово обедняване и разпиляване на обществени ресурси. Това всъщност е *системен качествен ракурс* на конкретните демографски структури и основни измерители (индекси, коефициенти, относителни дялове, профили).

Социологията системно анализира как динамиката на възпроизводство на населението ще се отрази на другите обществени сфери – напр. дали ще тласка към развитие или ще примитивизира икономиката и професионалната структура, към модернизиране или сваляне на производителността, към интересна и добра или към скучна и отчуждена работа? Социологията се интересува дали възпроизводството на населението води към устойчивост на обществото и държавата или генерира конфликтност, малцинствен сепаратизъм, съответно гражданско и политическо напрежение?

Социологията не може да се ограничи само в количествените характеристики на населението. Тя няма как да не прескочи границата към фундаментални качествени определения – напр. за това какво е националното ядро и идентичност на това население, устойчиви ли са те или ерозират? По тази логика, днес, в епоха на все по-горещ „сблъсък между цивилизациите”, няма как да не се стигне и до това макро-

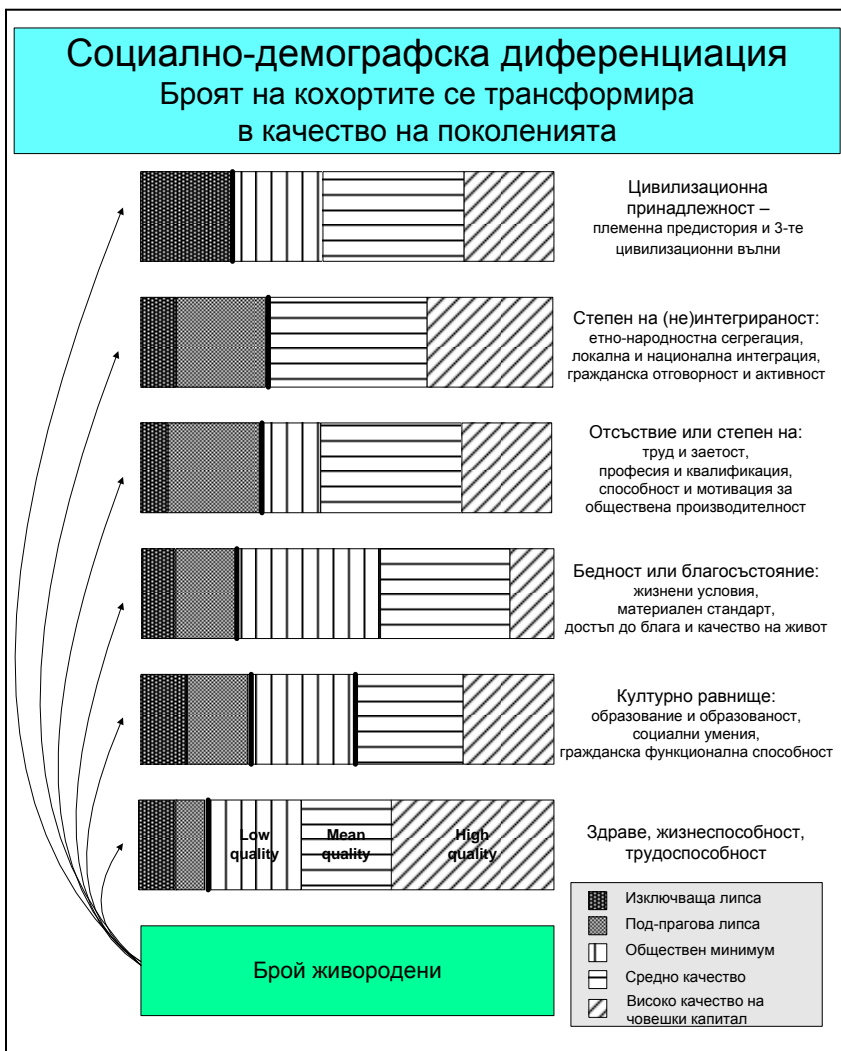
измерение – как възпроизводството на населението променя цивилизационния състав на нацията и държавата, какви конфликти между поколенията набират сила, къде и колко спъващи са конфликтните зони между изоставащо и авангардно население, поколения и общности?

От своя страна демографията като изключително значима съвременна наука също не би следвало да се самоограничава само до нивото на демографската статистика, а да интерпретира населението „качествено“, т.е. като *функционален и граждански човешки състав* на конкретна държава и икономика. Става дума за хората: (1) които не само имат формален юридически статут на нейни граждани; (2) но които са налична работна и производителна сила в икономиката ѝ; (3) които съставят устойчива народностна структура и дават жизненост на нацията, дори при съвременните „мултикултурални“ тенденции и моди; (4) които поддържат гражданския интегритет на обществото и културната му идентичност, въпреки отварянето на традиционните култури; (5) които поддържат суверенитета и достойнството на нацията и държавата, въпреки Глобализацията.

Става дума за неразривни количествени и качествени измерения на населението, обобщено – за така нар. „човешки капитал“ на икономиката, държавата и обществото. Те се нуждаят от съвместност между двете фундаментални науки – социология и демография.

Демографията брой ражданията, прогнозира количествено заместването между поколенията, очертава възрастовия профил, прогнозира броя и състава на активното население. Докато социологията прогнозира съответното поколение, когато навлезе в своята зрялост, как ще бъде диференцирано по скалите: (1) на

лошо или добро здраве и трудоспособност; (2) обществена интегрираност или социална изолация; (3) високо или ниско културно равнище; (4) наличие или отсъствие на ценността „труд“, реализация чрез труд и професия; (5) цивилизационна принадлежност и съвместимост в обществото или цивилизационна несъвместимост; (6) как ще се възпроизведат основните социални слоеве и професионални съсловия; (7) в края на краищата, как от основните демографски структури се преминава в профил на населението според неговия човешки капитал, граждански потенциал, икономи-

ческа активност и производителност.

Тук е редно да уточним, че социологическите и демографските анализи на практика са валидни за *наличното и живеещо* в страната население, както и за така нар. „*постоянно*” население – наличното, плюс регистрираните излизащи извън страната за не повече от 12 месеца. По същество това е населението, което е непосредствен трудов и граждански ресурс на държавата и икономиката, на обществото като цяло. Но и обратно, то разчита в ежедневието си на своята държава и организацията на обществото си, на институциите, подредеността и силата на държавата си, на културния облик и цивилизационното равнище в обществото и държавата си. Организираността на обществото и ефективността на институциите на държавата са нужни на хората като обща рамка и среда за да имат реален и конкретен достъп до възможности за благоденствие, да могат да си ползват гражданските права като съвременни хора, да имат външни гаранции и стимули за пълноценна лична реализация, развитие и качество на живота.

При съвременните интензивни двупосочни миграционни потоци навън и навътре в държавата, още става дума и за заминалите да живеят извън страната (повече от 12 месеца или за преселване), но запазили своите граждански връзки с България. По същество това е българска народностна и националната диаспора, която съхранява своето българско самосъзнание и чувство за принадлежност. Това е изнесено българско население, огромната част от което продължава да се нуждае от своята държава: (1) и като гарант за своите граждански права там; (2) и за някои свои имуществени интереси тук; (3) и като организатор на активни културни връзки и комуникация; (4) и като подкрепяща удържането на пълноценни родови, колегиални, приятелски отношения с близките хора, останали в България.

„*Демографското възпроизводство е важен компонент на устойчивото социално и икономическо развитие*”. Можем да засилим този тезис: демографското възпроизводство на населението в една страна и икономика е *фундаментален фактор* за устойчивост и развитие – както на икономиката, така и на обществото и държавата като цяло. Фундаментален фактор, но не само в количествения смисъл, като брой на населението и на подгрупите в него. Не по-малко и в качествения смисъл – на културно и религиозно, поведенческо и дейностно, цивилизационно и ценностно, народностно и национално, професионално и трудово разслояване на населението и динамиката на съответните му структури.

В горния смисъл „*формалната демография*” следва: (1) да разтвори своя формално-количествен подход; (2) да надмогне абстрахирането от важни социални и културни, икономически и статусни, етно-народностни и расови, здравно-генетични и антропологични фактори; (3) изолирането от същностни аспекти на възпроизводството на населението в ракурса на нацията и съвременната национална държава. Важно е акцентирането върху общественно-икономическите детерминанти на измененията в населението и динамиката на неговата структура.⁴

Държавата и територията, както и *функциониращият механизъм* на обществения и икономическия живот в държавата и на нейната територия, това са рамките на онова макро-множество на населението, от което се интересува демографията. И в този смисъл има пряка връзка между демографията и социологията и системния

⁴ Виж Дулевски, Лалко и Хр. Малешков. *Демография*. С., 2007, с. 9-12.

социологически подход. Става дума за населението, което живее и се организира *във и чрез своята* държава и обратно – за реалната обществена система, която функционира *заради и чрез своето* население.⁵

Тук, всъщност, има две основни вплитания между микро- и макро-измерението: от една страна, възпроизводството на населението и неговите основни структури, наред с индивидуалния живот и референтна среда на хората, и от друга – преките човешки отношения, отношенията вътре и между социалните общности и дейността на институциите, на администрациите, на структурите на държавата. Преплита се социалното с общественото, общностното с институционалното, човешкото и държавното.

Социологията и демографията поставят различни акценти, изучавайки тази обществена амалгама: демографията откъм количественото и формалното, докато социологията откъм същностното и качествено; демографията откъм населението и структурите му, социологията откъм обществените условия и последици; демографията откъм житейските възможности, социологията откъм практическата реализация и дейност.

Понятието „възпроизводство на населението” в двете науки

„Възпроизводство на населението” е централно понятие и за демографията, и за социологията.

ДЕМОГРАФИЯТА в своите изследвания разграничава доминиращия си количествен от по същество качествен аспект. Последният всъщност е преход или поне предпоставка за системен и дейностен социологически подход и анализ.⁶

В количествения аспект се включват:

- „естественят прираст” (natural increase);
- „механичният прираст” на населението поради и-миграция и е-миграция;
- увеличаването или намаляването общо на населението в страната;
- „гъстотата на населението” (density of population) на територията на държавата;
- пропорцията между регистрираното и постоянно население (resident population) в страната;
- заместването на възрастовите кохорти или така нар. „демографско заместване” (demographic replacement rate) – съотношението между кохортата на 15-19 години спрямо кохортата на 60-64 години (в ЕС вече спрямо кохортата на 65-69 години);
- възрастовата структура на населението, възрастовата пирамида, както и конкретното ниво на „възрастова зависимост” (age dependency rate) – пропорцията между младите и старите спрямо хората в зряла и активна възраст;
- половата структура на населението, „полово съотношение” (sex ratio);

⁵ Виж Минков, Минко. *Демография*. „Албатрос”, С., 1999, с. 15.

⁶ Виж Минков, Минко. Пак там, с. 23-33, 33-42.

- средна възраст на населението (average age of population – years);
- съотношението между масата на градското и на селското население в страната (rural-urban residence ratio) – като формализиран изразител на доминантното на селския или градския начин на живот и отношения;
- регионалната структура и миграционните потоци от населението вътре в страната, на е-миграционните потоци на свое население навън и на имиграционните потоци на външно или чуждо население навътре в страната.

В качествения аспект се включват:

- характеристики на раждаемостта (crude birth rate), дял на „извънбрачна раждаемост“ (illegitimate births), промили на *мъртва раждаемост* (still-birth rate), съотношение между „аборти и раждания“ (abortions-births ratio), промили на „абортност“ (abortion ratio), „нетен коефициент“ на възпроизводство на момичетата (net rate);
- характеристики на майчинството: „*тотален коефициент на плодовитост*“ на фертилния контингент – усреднено броят деца, които би родила една жена през целия си фертилен период (total fertility rate), „*обща плодовитост*“ – броят на живородените деца спрямо жените във фертилна възраст (general fertility rate), „*средна възраст на майките*“ – при раждане на дете и специално при раждане на първото дете (average age of mother-years: at child birth, at first child birth), живородени по възраст на родителите (live birth by parents' age);
- характеристики на *смъртността* (mortality, crude death rate); *детска смъртност* (infant mortality rate) – до 1-та и до 5-та година; *перинатална, неонатална и пост-неонатална детска смъртност* (perinatal, neonatal, post-neonatal mortality);
- средна прогнозна *продължителност на живота*, отделно и съпоставено на мъжете и жените (life expectancy at birth) – като синтетичен индикатор за качество на живот, за благоприятни жизнени условия, за ниво на адаптивност към средата, за обществена развитост като цяло;
- структура по *семеино положение* – със или без юридически брак, консенсуално семеино съжителство; устойчивост на брака и семеиното партньорство; брачна и извънбрачна раждаемост;
- характеристики на *брачността* (marriage rates) – промили на *брачност* (crude marriage rate); *средна възраст на сключване* на брак, и на първи брак (average age at marriage – years); промили на *бракоразводност* (crude divorce rate); *тотален коефициент на бракоразводност* (total divorce rate); съотношение *бракове-разводи* (marriage-divorces ratio); средна възраст при развод (average age at divorce – years);
- структура по родени и отглеждани деца; деца, които са в риск поради развод; *партньорско или „самотно“* родителство, структурата на деца по пълно или непълно семейство, или *лишени от родителски грижи*;
- структура по здравословно състояние и *заболеваемост* – като база за равнище на жизнеспособност и трудоспособност; *заразни болести*; активна *туберкулоза*; *злокачествени новообразувания*; *продължителност на живота в добро здраве* или в *инвалидност*; причини за умирания;

- *обхват* на включените в образователната система – *записани*, нетен коефициент на *записване* по степени и по възрастови групи – процент на учениците от броя на децата в съответната възрастова група (*net enrolment rate*), *учащи* по степени и форми на обучение; *завършващи* съответните образователни степени – получили документ за завършена степен със съответните законови реквизити, *образователната структура* на населението по Международната стандартна класификация на образованието, 1997 (ISCED '97);
- *професионална структура* на населението; участващи и изключени от пазара на труда; ниво на производителност на труда; творчески потенциал;
- структура по *икономическа активност* – *заетост* по икономически дейности, *наети* лица по трудово и служебно правоотношение, регистрирана *безработица*, *обезкуражени безработни*, *работна сила*, икономически *неактивни* в трудово-активна възраст; средна *годишна заплата* на наетите; *трудова злополука*.⁷

В количествения аспект демографията проследява и прогнозира как населението се *възпроизвежда във времето*, при подмяната на поредицата от поколения – общият брой на населението намалява или се увеличава и с какъв темп, средната му възраст – увеличава ли се или намалява, свива ли се или се разтваря разликата между продължителността на мъжкия и на женския живот, пропорцията между младите под трудоспособна възраст и старите над трудоспособна възраст спрямо масива от населението в активна и трудоспособна възраст, изобщо – увеличава ли се или се свива количествено човешкият потенциал на обществото и нацията, на държавата и икономиката.

В качествения аспект демографията проследява и прогнозира динамиката на здравословната, образователната, трудово-производителната *структури на населението*. Това е в ракурса на субектния капитал на постоянното население, на неговия адаптационен човешки ресурс – за адаптиране към обществения ред и институции, и на неговия производителен човешки ресурс – за създаване на обществени блага, на способността му за пълноценно възпроизводство.

СОЦИОЛОГИЧЕСКАТА методология за демографските анализи и подход, социологическата проекция върху възпроизводството на населението в системата на обществото е дефинирана в макро-социологическия модел „*социологическа структура на обществото като система*“. Той бе създаден от български социолози през 60-те години на ХХ век, и утвърден в така нар. „българска социологическа школа“ през 70-те и 80-те години. Основополагащото произведение е студията на Стоян Михайлов „*Обществото като социологическа система*“ от 1965 г.⁸

Макро-социологическата проекция върху демографската ситуация, нейната динамика и перспективите се концентрира върху няколко основни неща⁹:

⁷ Виж *Статистически годишник на НСИ, '2005*, с. 45-86, 403-414, 413-435, 87-102.

⁸ *Михайлов, Стоян. Обществото като социологическа система*. В: *Текстове 2. Покана за социология...* С., 2005, с. 289-305; Концепцията за социологическата система в българската социологическа школа. Пак там, с. 306-314; Личността като специфична социологическа система. Пак там, с. 486-491.

⁹ Виж *Мирчев, Михаил. Покана за социология*. В: *Текстове 2. Покана за социология...* С.,

- използва количествените и статично-структурните измерения на населението и неговото възпроизводство, за да направи качествена интерпретация на възможностите му за *обществено-значима производителна дейност*, както и за способността им да *постигнат качество на живота си* и добра жизнена перспектива;
- използва описанията на статусните структури на населението, за да интерпретира и прогнозира *динамиката на човешкия капитал* на обществото, на степента на неговата реализация и материализация в живота, на *синхрона или разминаването* между човешки капитал и обществени условия за реализацията му;
- пренася вниманието от естествения прираст, от индексите за количественото заместване на поколенията и общностите към тяхната *социализираност и интегритет* в (или дезинтеграция и асоциалност) обществото и държавата – като генерална предпоставка за увеличаването или намаляването на *общата жизнеспособност и съзидателност* на населението при конкретните обществени условия;
- концентрира вниманието върху *органичната връзка* между микро-, мезо- и макро-възпроизводствените процеси – съответните житейски нагласи и мисловен хоризонт, идеологически стимули или бариери, политически ориентири и инструменти, морални норми на интегритет или за изолиране, на солидарност или социална враждебност;
- разтваря анализа от раждаемостта, от репродуктивността в семейството до *трудовия ресурс* за икономиката и всички публичните дейности като цяло, както и обратно – изяснява доколко ситуацията в материалното производство и икономиката, духовното производство и ценностната система в обществото, общественото управление и ролята на институциите, комуникациите и хоризонта за мобилност, доколко всичко това *рефлектира в раждаемостта и семействата*, в мотивацията на хората да се възпроизвеждат чрез свои деца и продължаваща семейно-родова приемственост;
- дава обща перспектива за така важните преходи от *свободния* индивид към неговите референтни микро-групи, оттам към средните и макро-общностите, към които той обектно принадлежи и с които субективно се идентифицира или от които се разграничава; изяснява дали и доколко между хората в обществото се съхранява социалната връзка, културната общност, емоционалната близост или надделява отчуждението и атомизирането, свободата *от* вместо свободата *за*.¹⁰

2005, с. 13-17; *Социологическата система на обществото и социалната активност*. Пак там, с. 315-319; Системност на обществената промяна. Социологически критерии. Социалната динамика – в координата на конструкция или в клопка на деструкция. Пак там, с. 354-366; *Пирамидална йерархия на науките за обществото и човека*. Пак там, с. 29.

¹⁰ Относно практическата реализация на гражданските принципи на „свобода *от*” или на „свобода *за*”, съответно в САЩ и в Европа, назовани съответно като „американска мечта” за разлика от „европейската мечта” вижте една изключително актуална книга: Рифкин, Джереми. *Европейската мечта...* С., 2005.

Без тези преходи от индивида и групите му до общностите и до обществото като цяло, без двупосочните обвързаности между тях, без отчитане и на обратния институционален и нормативен аспект, без преходите от човешки качества към обществено-значима дейност, без всичко това демографските анализи остават ограничени в тясната си инструментална и аналитична парадигма, остават някак си сухи и прекалено формализирани. Преди всичко по линия на това, че: (1) семейството не оживява едновременно и като многофункционална *група*, и като фундаментална гражданска *общност*, и като първична *институция*; (2) конкретните родители остават някаква *позитивна абстракция* – има ги преброени, без да е ясно дали са способни за устойчив брак, сплотено семейство, добро родителство; (3) а децата и младите поколения се отчитат повече като бройки, вместо като органична форма на самодвижението на реалната обществена система – *самодвижение нагоре*, ако децата имат шанс да израснат образовани и социализирани, интегрирани и мотивирани да съчетават личния с обществения интерес, да дават жизненост на нацията и държавата си, да работят производително в икономиката, или обратно, *самодвижение надолу*, ако голяма част от младите поколения са обречени на недоразвитост и лумпеннизация, на социална изолация и гражданска под-нормалност, на неграмотност и примитивен труд или девиация.

Принципи на Лисабонската стратегия, 2000-2010

Социологическият подход може да се илюстрира чрез постановките и принципите на Лисабонската стратегия. Тя е приета от Европейския съвет през март 2000 г. в Лисабон, Португалия – среща на високо равнище на главите на държавите и правителствата на страните-членки в ЕС.¹¹

Там ЕС признава, че изостава от САЩ в своята конкурентоспособност и в по-ниската си динамика на развитие на икономиката. А заедно със САЩ по същество и от другата мегасила Япония. А сега вече е очевидно, че и от непризнатата тогава възхождаща световна мегасила Китай.

Целта е чрез амбициозна програма, в хоризонта до 2010 г., това изоставане да бъде компенсирано и наваксано. Така че Европа да стане *най-конкурентоспособната и динамична икономика в света*. Икономика, която е *основана на знанието*. Икономика, която е способна на:

- *устойчиво икономическо развитие* (sustainable economic growth);
- *заедно с по-добра работа* и възможност за трудова реализация (better jobs);
- *и с по-голяма социална съгласуваност* (greater social cohesion).

За да се постигне горното е необходимо осъществяване на съответни *икономически и структурни реформи*, които се наричат Лисабонска стратегия (Lisbon Strategy).

Конкретните измерения са нарастване на европейското производство и икономически ръст за 10 години с 40%. Предпоставка за това е създаване на допълнителни 20 млн. работни места.¹² При това не какви да е работни места, а позиции за ква-

¹¹ Виж Георгиева, Емилия и К. Симеонов. Европейска интеграция. С., 2005, с. 91-95.

¹² Постигането на целта от *20 млн. нови работни места* предполага организиране на голя-

лифицирани работници и служители, за мениджъри и специалисти¹³, които постигат много по-висока производителност на труда:

- чрез *знанието* (knowledge);
- чрез високото и специалното си *образование*;
- чрез съответната висока и продуктивна *квалификация*;
- чрез интелектуалната и *творческата* си способност;
- както и чрез високата си *интегрираност* в обществената система.

Събирателното понятие в Лисабонската стратегия е „*Нова икономика, основана на знанието*” (a New Knowledge Economy) и след това системното разширяване на това понятие до обхвата на „*Ново Общество, основано на знанието*” (New Knowledge Based Society). При критичната оценка на реализацията на Стратегията, която бе направена през 2004 г. (Доклад на Вим Кох и последващи решения) този преход от подсистемата на икономиката към общата система на обществото бе ясно акцентиран. Така по същество бе подчертано още веднъж високото равнище на социологизиране на политическото мислене, както и на организационно-нормативното мислене в ЕС.

Говори се за „*смяна на парадигмата*” при (пре)структурирането на икономиката – сама по себе си и като елемент на обществената система (a paradigm shift). Още по-широко, говори се за „*нужда от преориентиране на политиката*”, така че да се постигнат благата от това ново общество на знанието (need to reorient our policies).

Целта е да бъдат създадени всеотраслни обществени условия и стимули, за да може обществената система да функционира въз основа на знанието, на съответната висока квалификация и производителност. Визират се новите поколения, като се дефинира мисията на реформите: да се осигури „*най-доброто за новите поколения, така че да им се даде уникална възможност да работят и живеят в това ново общество на знанието*” (economic conditions, the best for a generation – provides a unique opportunities to do so).

Става дума за конкретен план за принципно икономическо и заедно с това общосоциално „*обновяване за Европа*” (Agenda of economic and social renewal for Europe). Става дума за „*радикална трансформация (промяна) на европейската икономика и на обществото*” (radical transformation of Europe’s economy and society). Има се предвид обществото като цяло, като система, доколкото се говори за „*внедряване във всички сфери и сегменти на живота*” (impacting on every facet of life).¹⁴

Ето, вижда се как Лисабонската стратегия в своя подход *прилага социологическо системно мислене* и обща структурно-функционална координата. Принципно-

ма имигрираща маса от външни страни към ЕС. Въпреки страха от исляма и ислямизирането на Европа. Въпреки назряването на мощни ксенофобски политически движения и партии в голяма част от най-демократичните и развити западни държави – като Германия и Франция, като Австрия и Холандия, дори и в такива като Швейцария.

¹³ А това пък предполага *изсмукване на висококвалифицирана* и производителна работна сила от периферните и относително бедните страни в ЕС към най-силните икономики и страните с най-висок стандарт на живот.

¹⁴ Виж *The Lisbon European counsel – an agenda of economic and social renewal*. Contribution of the European Commission to the special European Council in Lisbon, 23-24th March 2000. DOC/00/7, Brussels, 28 February 2000, pp. 2-11.

ят подход в Лисабонската стратегия съответства на методологическия принцип за *структурно-функционалната зависимост и реципрочност* между сферите в обществото като динамична система, визирани в макро-модела за социологическата структура (България, 1965).

Проблемите на икономиката и „*добрата макро-икономическа перспектива*“ (good macroeconomic) са немислими без съответни и адекватни промени и трансформации във всички останали основни сфери и области на живота, на системата на обществото. Не може да се постигне динамично икономическо развитие без съответно *количествено нарастване* на населението, на социално-интегрираното и включено в икономиката производително население. Не може да се постигне динамично икономическо развитие *без съответно качествено* подобряване на образователната и професионалната структура на населението, без повишаване на гражданската и дигиталната грамотност, без обществена интегрираност на различните социални слоеве и общности, без стабилизиране на семейството и стимулиране на доброто родителство, без достатъчна раждаемост и достатъчно по обем и качество заместване на остарелите поколения от млади и жизнени поколения.

От изключителна важност е постановката в Лисабонската стратегия за „*поставяне на хората в центъра*“ на новото общество на знанието (putting people in the center). Това според стратегията означава седем основни неща:

- *инвестиране в хората* (investing in people). Това са така нар. *социални инвестиции*, наред с финансовите и икономическите, с политическите и медийните, с инфраструктурните и комуникационните инвестиции.

Тук е важно да се подчертае, че инвестициите за устойчивост на семействата и добро родителство, за стимулиране на социализираната и интегрираната раждаемост, и обратно, за възпиране на а-социалната раждаемост, за всеобхватна защита на децата срещу изоставяне и занемаряване, срещу експлоатация и насилие, срещу спиране и деформиране на развитието на младите поколения, всичко това е социална инвестиция в хората. Социална инвестиция в „*общественото здраве*“ на населението (public health) – основно дефинитивно понятие в общественно-държавната система за социални дейности, акцентиращо на тяхната обществена мисия.

Всичко това е от субстанциална важност при съхраняване на така нар. „*социален характер*“ на европейските държави, при балансиране срещу финансово-икономическия фетишизъм на Глобализацията. Това е от фатална важност в държави и нации като българската, затънали в социална поляризация, в масово обедняване и с натрупала се масова дълбока бедност, с голяма маса от гето-общности, със закономерната сред тях аутсайдерска непригодност;

- *увеличаване и разпространяване на знанието и уменията* (increasing knowledge and skills).

Тук *знанието*, разбираемо като съвременно добро и високо образование, професионално обучение, интелектуални способности, дигитална грамотност, както и *уменията*, разбираани като социални и комуникативни умения, организационни и институционални умения, умения за работа и общуване чрез новите ИКТ, се постулират като *фундамент на съвременните* човешки ресурси и капитал.

Приема се, че това високо ниво на знания и умения трябва да е достъпно до всички граждани и че то вече се превръща в нещо като *граждански праг*, за да може

личността или общността да са прекарали към културата и цивилизацията на XXI век, в съвременното „информационно общество“.

Всъщност, сега това ниво на съвременни знания и умения бързо става и ще става европейски *стандарт за пълноценно гражданство*, става ядро в начина на живот на социализираното и интегрираното население. И вече не става дума само за интелигенцията и средните класи, но и за значителна част от ниските класи, класите на сините якички и на съвременния пролетарият (промишлен, земеделски, занаятчийски, търговски, чиновнически).

Това ниво на знания и умения се превръща в главна индивидуална предпоставка за производителен труд и професионална кариера, както и за лично възползване от възможностите на интернет-общуването и от така нар. „нови социални медии“. Във все повече професии и занятия – работнически, чиновнически, творчески, интелектуални, експертни, бизнес-предприемачески – без това ниво на знание и съвременни умения нито може да се намери добра работа, нито може да се разчита на нормална кариера, нито може да се определи личният талант и способности в съответни им добри и привилегирани позиции;

- създаване и установяване на *обучение през целия живот*, за да може да се гарантират добри *житейски възможности* през целия живот (establishing life-long learning for life-long opportunities).

Доброто образование и информированост са акцентирани в тяхната динамичност и нужда от надграждане, от по-ефективна методика и инструментариум, от бързо развитие на съответни нови професионални и граждански мрежи. Всичко това са императиви в общата висока технологична динамика. Тя предполага и изисква навременно адаптиране към промените в средствата, организацията и съдържанието на труда, и по-специално при използване на новите ИКТ, на дистанционните и гъвкави форми за работа и екипна координация.

Развитието на науката, техниката и технологиите, на обществените практики, промените в деловата и медийната среда, принудата да се използват компютри, зависимостта от компютъризираните мрежи и информационните системи, всичко това предполага не просто добро базово образование, подготовка и култура, но и постоянно възприемане на новости, различни специализации и обучения. Не на последно място предполага и психика на развиващ се човек, амбиция на любознателен човек, манталитет на гъвкавост и адаптивност. И това вече е валидно не само за младите поколения, но е все по-повсеместно битово и институционално изискване пред всички граждани – от всички поколения, от всички професии и съсловия, от всички райони на страната;

- *подпомагане на работната сила, за да бъде тя по-адаптивна*, по-гъвкаво да се адаптира (helping the workforce to become more adaptable).

Целта е способност за навременно и добро адаптиране към динамично променящите се институционални и организационни условия за труд и бизнес, към възможностите или принудата към трудова (е)миграция, към пътуването и преместванията като начин на живот, към професионалната мобилност.

Адаптивността на работната сила предполага съответни промени в образователната система – при висшето образование и квалификация, при средните специалисти в динамичната структура на професиите им, както и при нискообразованите, малограмотните и неграмотните.

Предполага и успешни целенасочени дейности за създаване на трудова мотивация и отговорно отношение към обществения ред, интереси и собственост, както и ефективни бариери срещу лумпенизацията на значителни контингенти от потенциалната работна сила, разпространението сред тях на девиации и престъпност, на зависимости и рискови деформации;

- *създаване на по-устойчив и много по-активен механизъм за социална защита и подкрепа.*

Конкретна и основна цел е *справяне със застаряването на населението* (making social protection and support should become more sustainable and active so as to deal with the ageing of the population).

Застаряването на населението е системен резултат от цялостната социална и демографска трансформация в съвременните европейски общества. Резултат от наслагване на множество фактори и тенденции – свиване на раждаемостта, запазване на висока смъртност сред маргинални и бедни слоеве, сред някои малцинства, масирано емигриране от някои страни, подобряване на здравните услуги и увеличаване продължителността на живота на социализираните и благоденстващи слоеве. Застаряването е комплексен социален и демографски, пенсионен и осигурителен, социалнопсихичен и ценностен проблем.

В частност, хората във висока възраст е естествено да стават по-консервативни и дори да развиват в себе си съпротива срещу обществените промени и иновациите, срещу напрежението от продължаващо обучение, да имат страх при нужда да сменят работата и професията си, да се стъписват при нужда да овладяват нови умения – с всичко това те спонтанно и граждански противостоят на усилията да се трансформира обществото цялостно към „общество на знанието”, закономерно е да се изкушават от негативни нагласи спрямо социалната динамика изобщо, вкл. в нейните позитивни и градивни измерения.

При постулиране механизма за социална защита има един много интересен акцент. Акцентира се върху ангажираността на високостатусните групи, съсловия и общност, върху нуждата те да бъдат извеждани от самозатваряне и групов егоизъм. Визирано мерило за успеха е осигуряване на постоянна и действена кооперация между високо-статусните групи и съответните държави. Казва се, че без такава социална кооперация не би могло да се *модернизира системата за социална защита* (modernizing social protection system). Съучастието и сътрудничеството на високо-статусните групи е нужно, държавата не би могла да се справи сама.¹⁵

Другото визирано мерило е провеждането на *сравнителни проучвания* относно нужните условия за сигурност и стабилност на *пенсионното осигуряване, което да подсигури солидарността между поколенията* (solidarity between generations).¹⁶;

¹⁵ Това е постановка с изключителна важност в съвременните условия на Глобализация, която рязко увеличава социалната поляризация. На единият ѝ полюс стоят откъсващите се елити, все по-олигархизиращи се: обективно – като свръхконцентрация на богатство, капитал и власт, и субективно – като кастово самозатваряне, морално и психологическо откъсване от обществото и народа. В нашето съвремие те се обособяват и като космополитни елити, така нар. „транзитни пътници”. Става дума за така нар. „1%” – свръхбогати, свръховластени, свръхсамолюбиви, граждански недостижими, хиперзадоволени.

¹⁶ Виж *The Lisbon European counsel...* Pp. 20-22.

- *осигуряване на равенство на възможностите* (ensuring equality of opportunity) – за образование и интелектуално развитие, за интегриране в пазара на труда без дискриминация, за пълноценна социална реализация и високо качество на живота.

Става дума за равенство преди всичко на възможностите: (1) на жените спрямо мъжете; (2) на младите спрямо възрастните, когато възрастните са окупирали благоприятните трудови позиции и привилегированите властови статуси; (3) както и на възрастните спрямо младите, когато младите агресивно заемат позиции и статуси, като преждевременно и несправедливо изместват възрастните; (4) на националните мнозинства спрямо мнозинството, когато има дискриминиране на малцинствата; (5) както и обратно, на мнозинството спрямо толерирани и привилегировани малцинства; (6) на различните региони, между столицата и така нар. „провинция“; (7) и разбира се, за възможностите на различните социални класи и професионални съсловия.

Акцентът е върху *равния достъп до възможности*. За да има не само гражданско право, но и реална житейска възможност за пълноценност на реализацията и за постигане на качество на живота. Последното е от особена важност: не се говори за богатство, а за качество на живот. Доколкото *качеството на живот* е далеч по комплексна характеристика на социалния статус и битието, самочувствието и субективното благополучие на хората;

- *осигуряване на пълноценно участие в обществото*, в обществения живот, (ensuring full participation in society).

Тук има нещо особено важно. Визират се *всички слоеве и страти* в обществената стратификация – не само основните класи и професионални съсловия, но и всички национални и етно-народностни общности, вкл. малцинствата, всички религиозно-културни общности. Европейското общество иска да бъде цивилизационно отворено и мултикултурално.

Визираната опасност е *изключването* – на отпадащи индивиди и групи, на неадаптивни или отхвърляни общности, на отшелнически комуни и секти, на кастови общности и сиви зони. Голяма опасност, също водеща до изключване, е *дискриминацията* – срещу преследвани и изтласквани общности поради тяхна религиозно-културна и етно-народностна принадлежност. Третата опасност, водеща до социални изключване, е *самосегрегирането* – става дума за общности, които сами се противопоставят на общата интеграция, отказват да се адаптират в общото културно пространство на нацията и държавата.

И в трите случая общата задача е преодоляване на това изключване, на съответното маргинализиране или превръщане в аутсайдери – задачата е: (1) обратно включване, реинтегриране; (2) задействане на ефективни стимули и форми за реадптиране на изключените индивиди и общности; (3) приобщаване на изтласкани или сегрегирани малцинства; (4) парирание проявите на дискриминация и оздравяване на обществения климат.

Лисабонската стратегия намира своето доразвитие и преакцентирание в стратегията „Европа 2020“ – тя визира развитието на Европейския съюз до 2020 г. На фона на *„най-тежката икономическа криза в световен мащаб от 30-те години на XX век. Криза, която заличи голяма част от напредъка, постигнат от 2000 г. насам.“*

Категорично се постулира, че поради кризата е нужна обновена стратегия:

- за възстановяване на *икономическата стабилност* и публичните финанси;
- за структурни реформи, чрез които да се възстановят и постигне устойчивост на европейските *социални модели* – едновременно инвестиране в човешките ресурси и противодействие на социалната изолация и дезинтеграция;
- при постигане на икономически растеж да се *съхранят работните места*, заедно със социалното благосъстояние, и при справедливо разпределение на разходите и на ползите;
- желаната европейска икономика е *социално приобщаваща* – постига растеж и високи нива на заетост, но заедно със социално приобщаване, бори се с бедността и преди всичко в злокобното ѝ съчетаване със социално изолиране;
- комбинирани инвестиции в научно-изследователската и развойно-внедрителската дейност – като цяло развиването на *научния капацитет и внедряването* на технологии следва да стане не само *приоритетна*, но и *спешна задача* на правителствата;
- борбата с климатичните промени, със загубата на биологично разнообразие и с влошаването на екосистемите също се извежда в централен приоритет – самият икономически растеж следва да *щадя природата*, да не *изтощава природните ресурси*, да се постига „по *независим* от природните ресурси начин”;
- за *бързи действия*, но не инцидентни и фрагментарни, а такива които са *взаимно свързани и взаимно се подсилват*, говори се за *цялостен системен подход* към развитие (Holistic Approach to Growth).¹⁷

Европа 2020 е още по-категорична от Лисабонската стратегия преди десетилетие, че целта не е самоцелен икономически растеж. Целта е *приобщаваща икономика*, който укрепва социалната връзка в обществото и противодейства на изключването на човешки и трудов ресурс. Икономика, която не генерира богатство чрез обричането на много хора и общности на крайна бедност и на социално изолиране. Икономика, която щадя природата и не изтощава ресурсите ѝ, която спазва изискванията за екоравновесие, но наред с това спазва и нормите на *социалната екология* и не разрушава естествени обществени структури и социални отношения. Става дума приоритетно за „*интелигентен растеж*”, за развитие чрез наука и иновации, за извличане на максимума от съвременните информационни и комуникационни технологии, за усвояване потенциала на *цифровата икономика*, за използване на *триъгълника на знанието*.

Европа 2020 прогнозира и ясно маркира три възможни сценария до 2020: (1) *устойчиво възстановяване и развитие* – при успешна реализация на принципите, целите и задачите в стратегията; (2) *бавно възстановяване*, с пропадане под предишното равнище на благосъстояние и развитие, но от по-ниска позиция – при само частично реализиране на принципите, целите и задачите в стратегията; (3) *загубено десетилетие*, поради невъзвратима загуба не само на благосъстояние, но и на потенциал за бъдещо развитие – при фактически неуспех да бъдат реализирани на практика принципите, целите и задачите в стратегията. Европа има сили да успее,

¹⁷ Виж COM(2010)2020,3.3.2010 г.; PR/815665EN.doc

но и рискът да не успее е реален – това ясно е заявено от трите основни институции на Европейския съюз (Съвета, Комисията и Парламента).

Европа 2020 е наистина впечатляваща концепция и политическа рамка за развитието на Европа. Впечатлява със своя *социален* подход – в разрез с инерцията и идеологемите на самоцелния икономически растеж и финансовия фетишизъм. Впечатлява и със своя *системен* подход – търсейки функционалните пропорции между икономическа рационалност и социална хуманност, между примитивизиращата бедност и динамиката на цифровата икономика, между взаимно свързаните обществени сфери, които предполагат действията във всяка от тях взаимно да се подсилват и взаимно да гарантират устойчивия си практически ефект и полезност.

Двете различни перспективи

По същество по-горе става дума за социологическия принцип за солидарност и интегрираност в съвременните общества и държави. По-конкретно, за включването на всички в една *национална и гражданска общност*. В следващи глави специално се спирам и разработвам този въпрос. Визирам една обединяваща *национална и гражданска общност*, която е на по-висок интеграционен етаж и се надстроява над етно-народностната самобитност.

Към етно-народностната самобитност съвременното европейско общество проявява голяма толерантност, както и грижа за предотвратяване на дискриминация и насилствено асимилиране. Съвременните демокрации са особено чувствителни на тази тема, изграждат се различни обществени механизми за гражданска защита на етно-народностните и религиозните малцинства, за тяхното подпомагане, когато са в социален и икономически или политически риск.

Но забележете, всичко това се прави в рамките и общата логика на интегрираността. Интегритет в макро-общността на съответната нация (френска или немска, испанска или италианска, чешка или хърватска, гръцка или румънска). Интегритет и в рамките на държавата, националната държава – лоялност към нея, спазване на законите, гражданска дисциплина и проява на отговорност, уважение към националните символи на идентичност и към държавните символи на суверенитет. В тези рамки толерантността към различните културни традиции, към другите религии и вярвания, допускането на поли-културност и много-езичие, защитата на малцинствата, всичко това е обществен принцип и приоритет за държавни гаранции.

Тук, вероятно малко ще се отклоня, но ми се струва, че това е една от принципните разлики между Европа и САЩ. Доколкото, макар и с известно огрубяване и схематизиране, но може да се обобщи, че:

- (1) ЕС е сдружение на нации и национални държави, и засега иска да остане такава. Докато САЩ е страна на народностни малцинства, нация без народностно и историческо културно ядро, което да е легитимирано като „мнозинство”.

Поради това те имат политическа и идеологическа традиция, която принципно не приема национализма върху религиозна и културно-историческа основа, не го проумява, нихилистично го пренебрегва като архаизъм. Нещо повече – те имат традиция на страх от национализма, страх от народите със стара история и историческо културно достойнство, както и със съответна народностна спойка и органично чувство за общност. Обратно, в такива неща стара Европа търси и намира своето само-

чувствие и исконен жизнен корен;

(2) Европа и САЩ имат принципно различно отношения спрямо националната и културната идентичност, към понятието „родина“, към понятието „национална държава“.

Европа се обединява без да си поставя за цел националното и културното обезличаване на отделните народи и държави. А доколкото има такива практически и политически тенденции през последното десетилетие при функционирането на ЕС и работата на институциите от Брюксел, то дотолкова и назря недоволство спрямо тях, все по-ясно се чуват предупреждения, че, ако продължава да върви в такава посока, ЕС ще влезе в криза на идентичността си и в закономерен процес на саморазпадане. И този процес няма да може да бъде спрял от икономическия рационализъм и взаимен прагматичен интерес. Особено след като избухна финансовата и икономическата криза от 2007-2008 г. Особено след като вече ясно се поставя въпроса за оцеляването на Евроната (след фактическия фалит на държави като Гърция и Ирландия, след стачните вълни от началото на 2010 г. в Гърция и Испания, във Франция и Германия, и опасността те да завъртят една верига от стачки и наливане на пари, стачки и социално-класово напрежение, стачки и делегитимация на властовата мощ на Брюксел.

Обратно на Европа, САЩ са радатели на културния космополитизъм и пост-модерния релативизъм. Това предполага стимулиране на гъвкавата идентичност на микро-общностите – локални и професионални, религиозни течения и секти, суб-културни, тясно-групово-морални. При тях доминира логиката на индивидуализма – не само персонален, но и групово-общностен. Макро-общността на нацията за тях е с подчертано политическо и инструментално звучене и смисъл;

(3) Европа продължава да гледа на всички тези феномени и проблеми откъм исторически-традиционното, колективно-народностното, обективно-държавническото. САЩ фетишизират субективното самоопределяне и личния избор на идентичност, фетишизират индивидуализма, концентриран в утилитарното настояще, стимулират културния релативизъм.

Европа се държи здраво в културното си минало и идентичност, за да гради своето бъдеще. Докато САЩ живеят с примамливия образ на „неограничените възможности“ в бъдещето. Това са принципно различни точки на съпоставяне и различни начини на обществено мислене.

Едното е здравословен консерватизъм и удържане в логиката на умереността. Докато другото има прелестта на юношески оптимизъм и полет на желанията, но и рискува да се препъне в житейските реалности. В условията на криза консерватизмът предпазва от пропадане в пропастта, предишното изоставане може да се окаже относително предимство. Обратно, склонността към експерименти и крайности, пре-доверяването на силата и развитието, могат да се посрамят като граждански инфантилизъм, изкуствено културно високомерие и политическа самонадеяност.

Горните разсъждения наистина може да изглеждат малко встрани от тематиката на тази книга. Но мисля, че не е така.

Не е така, напр. защото демографската криза в България придоби извънредна острота поради масовата емиграция. Емиграция накъде? През двете десетилетия на Прехода българската емиграция има две основни дестинации – към Стара Европа

или към Америка. Важно е да се подчертае, че хората правят своя избор в значителна степен върху основата на своя *културен избор*: (1) дали отиват в културното пространство на исторически утвърдили се нации и култури, (2) или отиват в едно пластично и аморфно културно пространство, в което връзката с обществото е преди всичко инструментална?

Младите емигрират във Франция и Германия, в Испания и Италия привлечени не просто и само от възможността за високи доходи, битов комфорт, професионална кариера. В повечето случаи те избират тази дестинация доколкото са респектирани от историческата традиция и културната самобитност на онези народи и нации. И това често пъти е по-дълбоката и по-устойчивата причина и мотивация. Докато младите емигранти, които избират САЩ са много по-изявено меркантилни – отиват захласнати от мечтата за големи пари и шеметна кариера, наред с фетишизирането на индивидуална свобода и освобождаване от традиционните културни и общностни обвързаности. Емигрирането към Европа е повече прагматизъм на културния избор, докато емигрирането към САЩ е повече прагматизъм на парите и вещите, на личната независимост и самоцелен успех.

В двете културни пространства има различно понятие и представа за качество на живот. Има и принципно различна представа за бизнес и неговите социални и морални измерения. Има принципно различие в разбирането относно връзката между производителния принцип на живота и неговата потребителска мотивираност.

В края на краищата има принципни разминавания в отношението към брака и семейството, към изневярата и аборта, към предбрачния секс и сексуалната нормалност. Американизацията на нравите в Европа от последните десетилетия донякъде прикрива и заличава тези различия, но субстанциално те си остават валидни и изненадващо устойчиви. Всичко това е пряко и същностно свързано с разглежданите в тази книга проблеми – както в микро-измерението на партньорските отношения в семейството и брака, при раждането и израстването на децата, така и на макро-равнище, когато се анализират проблемите със жизнеността на българската нация, с малцинствата и цивилизационната съвместимост, със съхраняване на българската културна идентичност в съвременния мултикултурален, отворен и мобилен свят.